

Ilgtspējīgs parāds? Izklausās sarežģīti, bet tu to vari saprast!

Autori: Latvijas Bankas ekonomisti - Mārtiņš Bitāns un Ernests Romanovs

2026. gada valsts budžeta veidošanu skaļāk nekā citus gadus pavadīja diskusijas par augošo budžeta deficītu, kas arī nākamajos gados gaidāms augstā līmenī (Finanšu ministrija budžeta deficītu 2026. gadā prognozē 3 % no iekšzemes kopprodukta (IKP) apmērā, 2027. gadā – 4.1 % no IKP un arī turpmākajos gados tuvāk 4 % no IKP). Līdz ar to arī valsts parāda līmenis turpinās pieaugt: ja pirms Covid-19 krīzes Latvijas vispārējās valdības parāda līmenis svārstījās ap 40 % no IKP, patlaban šis līmenis jau pārsniedz 45 % no IKP, un nākamajos gados prognozes paredz jau vairāk nekā 50 %, bet pesimistiskajos scenārijos – pat 60 % no IKP [1]. Vai šādas attīstības tendences rada bažas par valdības parāda ilgtspējību?

Šis nav viennozīmīgi atbildams jautājums. Parāda ilgtspēju nosaka daudz dažādu gan objektīvu, gan subjektīvu faktoru. No vienas puses, Latvijas parāda līmenis ir augstākais starp Baltijas valstīm, lai gan galvenie ar valdības budžeta izdevumiem saistītie izaicinājumi – drošība, demogrāfija, izglītība – ir līdzīgi. No otras puses, salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības (ES) valstīm Latvijas parāds joprojām ir samērā zems – ES vidējais parāda līmenis šobrīd nedaudz pārsniedz 80 % no IKP, un pat Vācijai, kas ilgstoši bijusi Eiropas fiskālās disciplīnas etalons, parāda līmenis šobrīd pārsniedz 60 % no IKP.

Vai pastāv kāds kritisks parāda līmenis, pēc kura tā dinamika kļūst nekontrolējama un līdz ar to pats parāds neilgtspējīgs? Nav viena "maģiskā" skaitļa. Piemēram, Beļģija spēj ilgstoši uzturēt parāda līmeni pat virs 100 % no IKP, turpretī tādas valstis kā Itālija un Francija pie līdzīga parāda līmeņa saskaras ar parāda pārvaldīšanas grūtībām, jo, pieaugot šaubām par parāda ilgtspēju, sāk pieaugt aizņemšanās procentu likmes, tādējādi vēl vairāk apgrūtinot parāda kontroli.

Parāda ilgtspēja lielā mērā ir atkarīga no ekonomikas izaugsmes – ja tā ir spēcīga, augstāks parāds ir vieglāk pārvaldāms; ja izaugsme ir vāja, pat zemāks parāds var radīt problēmas. Svarīga

ir arī fiskālās politikas virzība – deficīta samazināšana un lejupvērsta parāda trajektorija kopumā bieži ir labvēlīgāka tā ilgtspējai nekā salīdzinoši zems parāda līmenis, bet ar strauju pieauguma tendenci. Tāpat būtiska ir arī vispārējā tirgus noskaņojuma ietekme – pie zemām likmēm augsts parāds var šķist pieņemams un viegli uzturams, bet parāda ilgtspējas novērtējums var krasi mainīties, ja aizņemšanās likmes pieaug (piemēram, centrālās bankas monetārās politikas izmaiņu rezultātā).

Tādējādi, domājot par parāda ilgtspēju, nav tik daudz jākoncentrējas uz vienu noteiktu skaitli. Ir jāanalizē riski, pat ja precīzi nezinām, kad tie var materializēties. Jo augstāks parāds, jo lielāka valsts ievainojamība pret ārējiem satricinājumiem. Katrs šoks, kas pie zema parāda būtu viegli absorbējams, augsta parāda gadījumā var radīt nelineāru un neproporcionāli lielu ekonomisku ietekmi.

Lai labāk ilustrētu šos riskus saistībā ar parāda ilgtspēju, esam izstrādājuši **valsts parāda ilgtspējas kalkulatoru [2]**. Tas nepasaka precīzi, kad parāds kļūst neilgtspējīgs, bet palīdz saprast galvenos principus, kas nosaka parāda dinamiku un to ietekmējošos faktorus.

Analīzes pamatā tiek ņemts Latvijas ekonomiskās attīstības bāzes scenārijs, kas kalibrēts, balstoties uz Latvijas vēsturiskajiem datiem un ilgtermiņa prognozēm. Ja viss norit saskaņā ar šo scenāriju un nekādi ārēji apstākļi nemainās, parādam ilgtermiņā vajadzētu samazināties un tuvināties stabilam līmenim attiecībā pret IKP.

Tomēr, kā rāda pieredze, ir ļoti maz ticams scenārijs, ka nākamajās desmitgadēs situācija Latvijas ekonomikā būs stabila un nemainīga. Ekonomiku tāpat kā līdz šim turpinās ietekmēt dažādi iepriekš neparedzēti notikumi jeb šoki, vienlaikus, visticamāk, arī turpmāk mainīsies fiskālās vajadzības, prioritātes un arī pati fiskālā politika. Arī monetārā politika turpinās reaģēt uz ekonomiskās vides izmaiņām Eiropā, un tas ietekmēs arī aizņemšanās likmes un parāda dinamiku Latvijā.

Kalkulators ļauj modelēt dažādus šokus – gan pozitīvus, gan negatīvus – un to ilgumu. Jo ilgāks ir šoks, jo lielāka tā ietekme uz parāda dinamiku. Iespējams arī kombinēt šokus, piemēram,

modelēt inflācijas kāpumu specifiski Latvijā (piemēram, darba samaksas kāpuma rezultātā), uz kuru Eiropas Centrālā banka (ECB) nereaģē un procentu likmes nepaaugstina, vai arī inflācijas kāpumu visā Eiropā, uz kuru ECB reaģē, ceļot procentu likmes. Tāpat var modelēt budžeta deficīta pieaugumu, kas īstermiņā var paātrināt ekonomikas izaugsmi, taču vidējā termiņā tas noved pie augstāka parāda un augstākām procentu likmēm, kas samazina ekonomikas izaugsmi un rada papildu riskus parāda ilgtspējai. Ja tam pievienojas arī uzticības šoks – riska prēmiju pieaugums –, varam novērot pašpiepildošu dinamiku: parāds, kas šķita ilgtspējīgs pie augstas investoru uzticības, tiešām arī kļūst neilgtspējīgs, ja investoriem rodas šaubas par tā ilgtspējību.

Tas parāda, cik sarežģīti ir iepriekš noteikt parāda ilgtspēju. Tā ir atkarīga no:

objektīviem apstākļiem, ko politikas veidotāji var ietekmēt (piemēram, fiskālā politika),

makroekonomiskiem šokiem, ko nevar iepriekš prognozēt, bet kuru ekonomisko ietekmi var modelēt tad, kad tie ir jau ir notikuši, **tirgus noskaņojuma izmaiņām**, kuras iepriekš nav prognozējamas un kuru ietekme ir grūti kvantificējama arī pēc notikušām izmaiņām.

Tomēr, neskatoties uz nelinearitāti un neparedzamību, dažas ekonomiskas likumsakarības tomēr saglabājas visos apstākļos. Jo zemāks parāda līmenis, jo mazāki riski, ka negatīva šoka gadījumā parāda dinamika kļūs nekontrolējama. Un jebkuru parāda līmeni ir vieglāk uzturēt, ja ekonomika stabili un pārlicinoši aug un attīstās. Tāpēc – ja aizņemamies, tad ar konkrētu mērķi uzlabot ilgtermiņa izaugsmes potenciālu.

Ceram, ka šis rīks būs noderīgs gan studentiem, gan politikas veidotājiem, palīdzot labāk izprast riskus un mazināt nepatīkamus pārsteigumus nākotnē.

[1] Finanšu ministrijas Informatīvais ziņojums "Par makroekonomisko rādītāju, ieņēmumu un vispārējās valdības budžeta bilances prognozēm 2026., 2027., 2028. un 2029. gadā" https://tapportals.mk.gov.lv/legal_acts/1b22acf1-7d8a-413f-95b0-5e23c60029bc#

[2] Pateicamies arī Krišjānim Tamužam, kurš piedalījās kalkulatora izstrādē savā prakses laikā Latvijas Bankā.